

РОЗДІЛ VII. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

УДК 37.07:005.3

DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-3-2-21>

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Припотень О. В.

директор

*Таращанський академічний ліцей «Ерудит» Таращанської районної ради Київської області
вул. Шевченка, 39, Тараща, Київська область, Україна,*

стажист-дослідник

*ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України
вул. Січових стрільців, 52-А, Київ, Україна*

orcid.org/0000-0002-7054-0753

olena-pripoten@ukr.net

Ключові слова: *заклад освіти, проєкт, управління, діяльність, проєктна діяльність, міжнародний проєкт.*

У статті розглянуто та проаналізовано особливості проєктної діяльності у процесі управління закладом освіти на прикладі Таращанського академічного ліцею «Ерудит». Сформульовано ключові поняття, що створюють уявлення про предмет дослідження та їх вплив на ефективність, результативність та продовження реалізації проєктних завдань після закінчення проєкту. Описано необхідні умови проєктної діяльності в закладах загальної середньої освіти та зазначено, що до впровадження системи управління проєктами слід підходити як до окремого проєкту. Для уникнення проблем під час підготовки та реалізації такого виду діяльності потрібно вивчити ситуацію та озброїти команду певними знаннями, контролювати виконання зобов'язань та передбачити ризики, створювати атмосферу взаємної поваги та мотивувати членів команди. Провідне місце в управлінні закладом освіти належить проєктній діяльності. Процес управління людськими, матеріально-технічними і фінансовими ресурсами протягом усього циклу здійснення проєкту є безперервним і потребує постійного контролю. Виокремлено міжнародний проєкт у закладі освіти як окремий вид інноваційної діяльності. Участь освітніх закладів у міжнародних проєктах стала останнім часом предметом інтенсивних теоретичних та практичних досліджень, а зміна ситуації на ринку праці спонукає заклади освіти до співпраці із зарубіжними колегами. Проаналізовано позитивні зміни у колективі Таращанського академічного ліцею «Ерудит». Учителі ліцею як транслятори знань і життєвої практики самі збагатилися знаннями і відповідно розширили світогляд. Ліцей реалізує проєкти в кожному виді своєї діяльності та на кожному рівні освіти. Керівник має бути всебічно обізнаний і знати стан справ на кожному етапі проєктної діяльності, вміти виявити фактори, що спричиняють ризики, глибоко проаналізувати їх і усунути, правильно і своєчасно відреагувати на запити колективу, вживати конкретних, дієвих заходів, заохочувати ініціативу, новаторство, підтримувати таланти. Управління проєктами є динамічно розвиненим вектором теорії і практики менеджменту, актуальність якого з кожним роком тільки зростає.

PECULIARITIES OF PROJECT ACTIVITY MANAGEMENT IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Prypoten O. V.

Headmaster

*Tarashcha Academic Lyceum "Erudyt" of Tarashcha District Council
of Bila Tserkva District of Kyiv Region*

Shevchenko str., 39, Tarashcha, Kyiv region, Ukraine,

Trainee Researcher

University of Education Management of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Sichovykh Striltsiv str., 52 A, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7054-0753

olena-pripoten@ukr.net

Key words: *educational institution, project, management, activity, project activity, international project.*

The article considers and analyzes the features of project activities in the process of managing an educational institution, on the example of Tarashcha Academic Lyceum "Erudyt". The key concepts that create an idea of the subject of research and their impact on the effectiveness, efficiency and further realization of project tasks after the project are formulated. The necessary conditions of project activity in general secondary education institutions are described and it is noted that the implementation of the project management system should be approached as a separate project. To avoid problems in the preparation and implementation of this activity, you need to study the situation and equip the team with some knowledge, monitor compliance and anticipate risks, create an atmosphere of mutual respect and motivate team members.

The leading role in the management of an educational institution is played by project activities. The process of managing human, logistical and financial resources throughout the project cycle is continuous and requires constant monitoring.

The international project in the educational institution as a separate type of innovative activity is singled out. The participation of educational institutions in international projects has recently become the subject of intensive theoretical and practical research, and the changing situation on the labour market encourages educational institutions to cooperate with foreign colleagues.

Positive changes in the staff of Tarashcha Academic Lyceum "Erudyt" are analyzed. Lyceum teachers as translators of knowledge and life practice enriched themselves with knowledge and accordingly expanded their worldview. The lyceum implements projects in each type of its activity and at each level of education. The manager must be fully aware and know the state of affairs at each stage of the project, be able to identify factors that cause risks, deeply analyze and eliminate them, respond correctly and in a timely manner to team requests, take concrete, effective measures, encourage initiative, innovation, support talents.

Project management is a dynamically developed vector of management theory and practice, the relevance of which is only growing every year.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічні зміни стали звичним і постійним явищем в освіті. Вимоги до школи зростають разом із мінливими потребами суспільства. Заклади загальної середньої освіти (ЗЗСО) називають постачальниками освітніх послуг, що, безперечно, змінює характер ролі керівника школи, професійна компетентність якого включає і володіння інноваційними технологіями.

Важливою складовою частиною успішного володіння проєктними технологіями є насамперед проєктна компетентність усіх учасників освітнього процесу ЗЗСО. Застосування проєктних технологій є одним з пріоритетних у вихованні конкурентоспроможного випускника. Тому основна увага приділяється розвитку особистості, її культурологічній і комунікативній підготовленості, здатності самостійно здобувати і розвивати

знання, формувати інформаційні та соціальні навички. Управління сучасним закладом освіти є складним комплексним завданням, що вимагає від директора: нового способу мислення, нових компетентностей, знання основ менеджменту, оскільки організаційне управління набуває більш різноманітних форм. Здатність управлінської команди долати опір усталеним стереотипам у розвитку закладу освіти є також важливою компетентністю. Адже відомо, що саме інноваційний шлях розвитку суспільства можна забезпечити, сформувавши покоління людей, які мислять та працюють по-новому.

У процесі управління ЗЗСО проектна діяльність виступає як зібрання своєрідних творчих задач, пошук шляхів їх розв'язання передбачає максимальну актуалізацію всього проектного колективу.

Мета статті – розглянути та проаналізувати особливості проектної діяльності у процесі управління закладом освіти на прикладі Таращанського академічного ліцею «Ерудит».

Виклад основного матеріалу. Управління проектом – це таке поєднання людей, систем, методів і ресурсів, яке необхідне для досягнення поставлених цілей. У кожній окремо взятій галузі ці поєднання є різними.

Інноваційний досвід свідчить про те, що впровадження проектної діяльності у закладах освіти дозволяє успішно досягати цілей під час завершення проекту, поєднувати різні аспекти діяльності, повноцінно використовувати потенціал та збільшує фінансові можливості закладу освіти.

Різними аспектами проблеми управління проектами, розкриттю сутності його базових понять, формування управлінської команди присвячені праці А. Готіна, Л. Калініна, Т. Капустеринської, Л. Карамушки, Н. Клокар, І. Колеснікова, А. Матвеева, Д. Новікова, М. Светлова, Г. Светлової, Г. Тимошко, А. Цветкової та ін. Проектування, педагогічне проектування, оптимальне використання методу проектів стало предметом дослідження у працях М. Алексеєва, В. Беспалька, В. Буркова, В. Гаспарського, Л. Гур'є, С. Маркової, В. Монахова, Д. Новікова, Б. Пальчевського, О. Тряпціна та інших.

Ключовим поняттям, що створює уявлення про предмет дослідження, є «управління». В науковій літературі такий термін трактується в широкому діапазоні значень.

Управління – це процес планування, організації, мотивації й контролю, необхідний для формування та досягнення цілей організації [3].

У вузькому розумінні управління – це діяльність, яка спрямовує та регулює суспільні відносини за допомогою спеціального органу [2].

Проект як система діяльності існує рівно стільки часу, скільки потрібно для отримання кінцевого результату. Концепція проекту, однак,

не суперечить концепції фірми або підприємства і цілком сумісна з нею. Більш того, проект часто стає основною формою діяльності фірми [5].

З філософської точки зору, діяльність – форма активного, творчого ставлення людини до навколишнього світу та самої себе з метою таких змін, перетворень, які б полегшували і прикрашали її життя [7].

Треба зазначити, що *проектна діяльність* – конструктивна і продуктивна діяльність особистості, спрямована на розв'язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілепокладання, планування і здійснення проекту. Проектна діяльність належить до унікальних способів людської практики, пов'язаної із передбаченням майбутнього, створенням його ідеального образу, здійсненням та оцінкою наслідків реалізації задумів. Проектування виступає як творча, інноваційна діяльність, оскільки завжди спрямована на створення об'єктивно і суб'єктивно нового продукту [4]. Оскільки проектна діяльність має всі якості діяльності, то в її структурі можна визначити такі компоненти, як: мотив, мета, засоби, засоби, предмет, результат [5].

Необхідними умовами проектної діяльності в ЗЗСО є:

1. Оцінка ідеї проекту. На цьому етапі варто поставити запитання:

- Яка користь від такого проекту?
- Чи вистачає у нас знань, умінь і людських ресурсів для реалізації проекту?
- Чи не порушуємо ми нормативно-правову базу?

2. Чіткий план реалізації проекту відповідно до поставлених цілей.

3. Вміння розпізнавати та управляти ризиками.

4. Вміння організовувати процеси виконання завдань проекту та делегувати повноваження для координації роботи окремих підрозділів.

5. Вміння складати кошторис проекту, який враховував би необхідні матеріали, інфляцію та не перевищував план.

6. Аналіз якості проміжних результатів, оцінювати їх та тримати на контролі часові рамки реалізації проекту.

7. Здатність вносити зміни в плани, коригувати виконання завдань на певних етапах залежно від ситуації.

8. Закінчення проекту. Підбиття підсумків.

Виокремимо *міжнародний проект* у закладі освіти як окремий вид інноваційної діяльності. Участь освітніх закладів у міжнародних проектах стала останнім часом предметом інтенсивних теоретичних та практичних досліджень, а зміна ситуації на ринку праці спонукає заклади освіти до співпраці із зарубіжними колегами. Ми дослідили, що до впровадження системи управління проектами слід підходити як до окремого проекту, тобто необхідно чітко сформулювати його мету і

зміст, розробити і затвердити план впровадження і видати відповідний наказ.

Розглянемо впровадження проєктної діяльності на прикладі Таращанського академічного ліцею «Ерудит». Проєктна діяльність започатковувалася у ліцеї поступово і спочатку навіть трохи хаотично. У 2011–2012 н.р. пройшла перші випробування система освітньої роботи, що базувалася на проєктній діяльності. Проблеми виховної системи були глибшими ніж навчальної. Тому адміністрація акцентувала увагу на виховних аспектах національної ідеї. Національна ідея, яка вивчалася і транслиувалася вчителями, ґрунтувалася на наукових дослідженнях і включала у себе знання з усіх предметів навчального циклу. Це був проєкт з виховної роботи, який повноцінно влітався у навчальну діяльність.

Так, з того часу у ліцеї працюють ситуативні гуртки, започатковані в ході проєкту «Життєтворчість». Кожен з учителів є керівником такого гуртка, озвучивши тему на цей навчальний рік, набирає зацікавлених учнів різного віку, що заглиблюються в тему і презентують свої напрацювання під час загальноліцейних годин спілкування. Успішно продовжує працювати проєкт «Оглядач світових позитивних новин», кожен клас презентує новини для учнів ліцею, знайшовши креативні та сучасні способи подачі матеріалу. Продовжує роботу проєкт «Самоаналіз особистості і колективу», робота учнів та класних керівників з листками самоаналізу під час класних годин спілкування.

Почалися позитивні зміни у колективі, учителі як транслятори знань і життєвої практики самі збагатилися знаннями і відповідно розширили світогляд. Спостерігалось згуртування, взаємодопомога, підтримка, обговорення кожного виступу за чашкою чаю, виявлення помилок, позитивних моментів та уявлення перспектив.

Рік за роком у ліцеї з'явилося багато нових та цікавих проєктів, які ввійшли у життя нашого закладу і стали невід'ємною частиною його існування. Це і проєкти оформлення простору «Сакральне мистецтво» та «Історичне минуле школи», проєкт «Вишиванка», завдяки якому відбулося масове придбання сучасного національного одягу та започаткування парадного вишиванок у місті. У ліцеї якісно працює радіостудія «Ерудит-FM» зі своїм строго визначеним ефірним часом та ведучими, які завжди готують собі зміну.

Проєкт «Родина» став гарною практикою проведення співбесід з родинами ліцеїстів двічі на рік, де класний керівник запрошує до ліцею всю родину разом з дитиною і в невимушеній обстановці обговорюють усі досягнення учня і намічають шляхи виправлення. Це вимагає багато часу та ретельної підготовки класного керівника. Але це дало змогу налагодити тісний контакт з батьками.

У Таращанському академічному ліцеї «Ерудит» дев'ять років поспіль успішно працював проєкт

«Дидакт», у результаті якого вчителем інформатики була створена аналітична програма «Дидакт» для успішного ведення внутрішньої документації, використовувалася та апробовувалася електронний журнал та щоденник. І це дало змогу нам відмінити паперовий варіант журналу та учнівського щоденника. Розроблено «Залікову книгу досягнень», яку отримує кожен учень під час посвяти в ліцеїсти, в якій фіксуються всі досягнення учня до кінця навчання у ліцеї.

У процесі реалізації проєкту «Майстер-клас – учителю» вчителі ліцею відвідують багато тематичних заходів, майстер-класів, педстудій, семінарів, конференцій, тренінгів. Під час кожних канікул проходять ситуативні методичні об'єднання для вчителів від колег за попередньо озвученою темою і записом.

Навесні 2020 р. Таращанський академічний ліцей «Ерудит» розпочав свою роботу в умовах карантину. Підготовка вчителів є необхідною умовою успіху будь-якої освітньої ініціативи, тому організувались ми з перших днів. На спільному засіданні адміністрації і кафедри інформаційних наук визначили шлях подальшого навчання і розробили анкети для вчителів і провели відповідну роботу з освоєння платформ.

Таблиця 1

Виявлення вмінь роботи на платформах

Ресурси для використання	Вмію	Потрібно навчитися	Можу навчитися
Платформа Classroom Платформа ClassDojo			
Вмію створювати навчальні відео, розміщувати на YouTube та надавати доступ			
Вмію проводити онлайн-заняття на платформах Zoom і "Google Meet"			
Вмію використовувати та розробляти тести на платформах «На урок», «Всеосвіта», «Кластайм»			

Таблиця 2

Виявлення вмінь користуватися інтернет-ресурсами

Ресурс для використання	Вмію	Потрібно навчитися	Можу навчитися
Дошка Міро			
Дошка Падлет			
Використання пошукових систем Гугл			
Створення і використання інтерактивних аркушів			

Так з'явився новий проєкт «Дистанція – нові можливості». За результатами анкет сформувалися мобільні групи, в яких учителі вчили та вчилися. Після проведених навчань розпочалася злагоджена та організована співпраця з учнями і батьками. Жодний етап освітнього процесу не залишився поза увагою. Методична служба детально відпрацьовує і відслідковує кожен аспект. Педагогічні працівники ліцею здійснюють освітню діяльність і поєднують навчально-виховну роботу з науково-методичною та експериментальною, використовуючи поряд із традиційними методами і формами організації навчальних занять інноваційні технології навчання, проєктування, конструювання, моделювання (теоретичне і технічне), пошуково-дослідницьку роботу, у тому числі проводять навчання для керівників та педагогів області. Ліцей здійснює міжнародну діяльність і є учасником проєктів різного рівня.

Зробимо огляд міжнародних проєктів, що реалізуються у Таращанському академічному ліцеї «Ерудит»:

– Впроваджено інтегрований курс «Культура добросусідства» за проєктом «Українська миротворча школа», який спрямований на відвернення міжнаціональних конфліктів, протидію розвитку негативних етнічних стереотипів і зниження агресивності у суспільстві. Такий курс був схвалений Міністерством освіти і науки України і реалізується за фінансової підтримки Амбасад Великої Британії. Метою проєкту є створення етнічної просвіти дітей і дорослих, формування толерантних взаємин між представниками різних етнічних і конфесійних груп.

– Проєкт «Співучі українці Клімонтово», фундації українсько-польської співпраці «ПАУСІ» за фінансування Міністерства закордонних справ Польщі. Серед 150 шкіл України, які взяли участь у конкурсі, Таращанський академічний ліцей «Ерудит» виявився у числі переможців. За умовами проєкту команда учнів та вчителів їздила з культурною метою до Польщі, а через декілька місяців приймали делегацію з Польщі на теренах України. Культурний діалог між учнями і вчителями України та Польщі тривав у вигляді особистих зустрічей, листування та відеоконференцій.

– Проєкт «Відкривай Україну» від Фундації соціальних інновацій «З країни в Україну». У ході реалізації учні створили у закладі велику карту м. Таращі з вулицями і будинками та відмітили місце проживання кожного учня ліцею. Команда проєкту розробила туристичний маршрут історичними куточками нашого міста та віртуальний музей ліцею.

– Стартував проєкт Британської ради “Future English”, який зорієнтовано на дослідження володіння англійською мовою учнів середньої та стар-

шої школи, шляхом проведення тестування та визначення потреб учителів англійської мови.

– Сім років поспіль працюємо в швейцарсько-українському освітньому проєкті «Розвиток громадянських компетентностей в Україні».

– Інвестиційний проєкт Турецького Агентства зі співробітництва та координації при Раді Міністрів Республіки Туреччина Програми ТІКА в Україні, в ході якого проведено утеплення приміщень ліцею та заміну вікон у спортивному залі.

– З 2016 року проєкт GoCamp After School від GoGlobal. У закладі працюють почергово волонтери Андрейка Росса із Канади, Еммануель Джах із Республіки Гана та Алту Омероглу із Туреччини. Учні вивчають звичаї різних країн, удосконалюють мову, займаються волонтерською діяльністю.

– Проєкт іспанської діаспори «Об'єднані Україною», в ході реалізації якого учні ліцею вивчали життя та досліджували долю іспанських дітей, що були привезені в дитячі будинки м. Тараща під час війни.

– Впродовж п'яти років ліцей співпрацює із Західнопоморським воєводством Республіки Польща та є учасником проєкту «Історія Щецина закарбована в камені». Згідно із договором про співпрацю учні нашого закладу вже дев'ять разів відвідали історичні місця Польщі. Волонтерські бригади польських учнів двічі відвідали Україну. Також проходили навчання з обміну досвідом для вчителів обох країн. Цей проєкт належить до комбінованих, він включає у себе вивчення історії Польщі та України, співпрацю з українською діаспорою, відвідування шкіл та знайомство з учнями, участь у спільних заходах і тренінгах, відвідування позашкільних навчальних центрів та вищих навчальних закладів. Також відбулася поїздка вчителів до Західнопоморського воєводства на навчання. Десять днів насиченої роботи: тренінги і майстер-класи, вивчення різних методик і ознайомлення із системою роботи, вивчення особливостей роботи шкіл з різними статусами та різних регіонів, вивчення корекційних методик в інклюзивній освіті. У ході реалізації проєкту до України приїжджали три польські делегації: учні-волонтери, вчителі і директори шкіл та почесний консул з керівниками проєкту.

Започаткування міжнародних проєктів у закладі дало свої позитивні результати: плінність кадрів у колективі ліквідована, у вчителів закладу формується гордість за приналежність до колективу Таращанського академічного ліцею «Ерудит». *Проєктна група* має ще один позитивний аспект для інноваційної роботи ліцею загалом: під час створення необхідних організаційних умов активно йде процес взаємонавчання педагогів.

Залучення вчителів до проєктної діяльності – це ефективний інструмент подолання опору до нових ідей.

Робота у проєктах – це один зі способів гнучко і своєчасно реагувати на умови зовнішнього середовища, що змінюються, не тільки і не стільки для власного існування, а для результативного вирішення проблем. У процесі управління ЗЗСО проєктна діяльність виступає як зібрання своєрідних творчих задач, пошук шляхів їх розв'язання передбачає максимальну актуалізацію всього проєктного колективу.

Для учнів міжнародні освітні проєкти – це передусім можливість зануритися в іншомовне середовище, підвищити свою мотивацію до вивчення іноземних мов, познайомитися з культурою іншого народу, розширити уявлення про світ. Участь у довготривалих міжнародних проєктах спонукає до вивчення мови країни співпраці, її звичаїв, історії, культури. Так, у нашому ліцеї вивчається польська, іспанська та англійська мови.

Одночасне започаткування у ЗЗСО великої кількості проєктів може мати певні недоліки, тому адміністрація разом з психологічною службою ліцею стала тією проєктною фокус-групою, що працювала над вивченням можливих ризиків і недоліків з наукової точки зору та усунення недоліків шляхом перетворення їх на переваги до початку їх виникнення. Ця дія на випередження виявилася дуже ефективною.

Аналіз проблем показав, що є велика необхідність тісної співпраці з психологічною службою закладу та залучення психологів вищого рівня.

Великою підмогою у цій роботі є співпраця з Академією педагогічних наук України. Таращанський академічний ліцей «Ерудит» уже одинадцять років поспіль працює за інноваційно особистісно-розвивальною системою «Універсал», автором якої є В.О. Киричук, доцент кафедри психології управління ЦПО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, провідний науковий співробітник Інституту обдарованої дитини НАПН України. З метою діагностики та корекції змісту та якості роботи педагогів апробується для використання в закладі програма «Персонал». Проведення численних тренінгів з навчання мистецтва людських відносин і тайм-менеджменту, індивідуальні співбесіди з вчителями, спільні колективні заходи, екскурсійні поїздки, спортивні змагання, моральне заохочення, спільні перегляди фільмів психологічного спрямування дали можливість створити доброзичливі відносини між усіма учасниками освітнього процесу.

Результати цієї роботи свідчать про ефективне управління проєктною діяльністю у ЗЗСО.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, управління проєктом – це таке поєднання людей, систем, методів і ресурсів, яке необхідне для досягнення поставлених цілей. Основні принципи управління проєктами порівняно недавно стали використовуватися в освіті для управління інноваційними процесами в школі або освітній системі більш високого рівня. Зокрема, участь у міжнародних освітніх проєктах розглядається як унікальне тимчасове явище, що здійснюється учасниками освітнього процесу ліцею «Ерудит» та сприяє утвердженню позитивного іміджу закладу освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бушуєва Н.С., Ярошенко Ю.Ф., Ярошенко Р.Ф. Управління проєктами та програмами організаційного розвитку : навчальний посібник. Київ : Самміт-Книга 2010. 198 с.
2. Десятов Т.М., Коберник О.М., Тевлін Б.Л., Чепурна Н.М. Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом : навчальний посібник. Харків : «Основа», 2003. 240 с.
3. Економічний словник-довідник /за ред. С.В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. 368 с.
4. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Мазур І.І., Шапіро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управління проєктами : навчальний посібник. 2-е вид. Москва : Омега-Л, 2004. 664.
6. Михайловська О. В. Операційний менеджмент. Управління проєктами : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Київ : Кондор, 2008. 550 с.
7. Тимофєєва В.О., Чумаченко І.В. Моделювання процесів в економіці та управлінні проєктами з використанням нових інформаційних технологій : монографія. Харків : ХНУРЕ, 2015. 244 с.
8. Commercializing High Technology: East and West. Rowman & Littlefield Publishers Inc., 1997.
9. Філософська точка зору на діяльність та практику. Реферат. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12890/>.

REFERENCES

1. Bushuyeva, N.S., Yaroshenko, Yu.F., Yaroshenko, R.F. (2010). Upravlinnia proektamy ta prohramamy organizatsiynoho rozvytku [Management of projects and programs of organizational development]. Kyiv : Sammit-Knyha. P. 198.

2. Desyatov, T.M., Kobernyk, O.M., Tevlin, B.L., Chepurna, N.M. (2004). Nauka upravlinnia zahalnoosvitnim navchalnym zakladom [The science of management of a secondary school]. Kharkiv : "Osnova". P. 240.
3. Ekonomichnyy slovnyk-dovidnyk (1995). [Economic Dictionary-Handbook] ed. S.V. Mocherny. Kyiv: Femina. P. 368.
4. Entsyklopedia osvity (2008). [Encyclopedia of Education] ch. ed. V.G. Kremin. Kyiv : Jurinkom Inter. P. 1040.
5. Mazur, I.I., Shapiro, V.D., Ol'derohhe, N.H. (2004). Upravlinnya proektamy: navchal'nyy posib. 2-e vyd [Project management: a textbook]. Moskva : Omeha-L. P. 664.
6. Mykhailovska, O.V. (2008). Operatsiynyy menedzhment: upravlinnia proectamy: navchalno-metodychnyy posibnyk dlia samostiynoho vyvchennia dystsypliny [Operational Management: Project Management: a textbook for independent study of the subject]. Kyiv : Kondor. P. 550.
7. Timofyeyeva, V.O., Chumachenko, I.V. (2015). Modeliuvannia protsesiv v ekonomitsi ta upravlinni proectamy z vykorystanniam novyh informatsiynyh tehnolohiy: monohrafiya [Modeling of processes in economy and project management with the use of new information technologies : monograph]. Kharkiv: KhNURE. P. 244.
8. Commercializing High Technology: East and West. Rowman & Littlefield Publishers Inc., 1997.
9. Filsofska tochka zoru na diyalnist ta praktyku. Referat. [Philosophical point of view on activity and practice. Abstract]. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12890/>.